

Ariès ja kuoleman historia

Philippe Arièsin työskentelytapoja ja -tavoitteita mentaliteettien historiantutkimuksen traditiossa on usein käsitelty pinnallisesti tai ne on ohitettu kokonaan, kuten Matti Peltonen esittää aiemmin tässä teoksessa. Arièsin asema ranskalaisen historiantutkijayhteisön marginaalissa on luonut asetelman, jonka avulla on hankalaa kuvata Arièsin valintoja tai verrata niitä muiden tutkijoihin työskentelytapoihin. Hänen osallisuutensa kuoleman historian tutkimiseen on poikkeus säännöstä. Annalisiin historiaa kartoittanut André Burguière on asettanut kuoleman asenteiden tutkimuksen jopa koulukunnan tärkeiden tutkimusteemojen joukkoon, sillä sen avulla voi valaista annalistisen tutkimusperinteen erilaisia mentaliteettien tutkimuksen valintoja ja painotuksia.¹ Tällöin myös Arièsin metodologiset linjanvedot saavat rinnalleen muiden tutkijoiden selkeyttäviä valintoja ja vertailukohtia.

Kuolemaa kohtaan koettujen asenteiden tutkimusperinteen tarkastelu aloitetaan usein angloamerikkalaisten tutkijoiden kohta 1900-luvun puolivälin jälkeen alkaneesta paneutumisesta nykyaikaisen länsimaisen yhteiskunnan suhtautumiseen kuolemasta. Moderniin kuolemaan liittyvät tavat vaikuttivat yhteiskuntatieteilijöistä kauhistuttavilta. Jessica Mitford kiinnitti huomiota kuolleiden esittämistä hautaisissaan mahdollisimman elävän näköisinä.² Geoffrey Gorer kritisoi pohjoisamerikkalaisten yhteiskuntien vieraantumista kuolemasta piilottamalla se sairaaloihin ja vanhainkoteihin, pois elävien silmistä.³ Gorer painotti hoitotapojen uusimisen tarpeellisuutta, ja varsinkin Elisabeth Kübler-Rossin teos *On Death and Dying* osoitti uusia tapoja käsitellä sekä käsittää kuolemaa luonnollisella tavalla. Hänen teoksestaan muodostui klassikko, jonka avulla etsittiin uudenlaisia ja inhimillisempiä tapoja kuoleman kohtaamiseen.⁴ Myös Arièsille nämä teokset antoivat tärkeitä tutkimuskysymyksiä ja hypoteeseja.⁵

Angloamerikkalainen keskustelu syntyi toisen maailmansodan jälkeisessä yhteiskunnallisessa tilanteessa, mutta tutkimusteema toki oli tuttu aiemmillekin tutkijoille. Jo 1900-luvun alkupuolella antropologit olivat pyrkineet selittämään löytämiään ja havainnoimiaan kuolemaan liittyviä käsittämättömyyksiä ja siten tarkoituksettomilta vaikuttaneita rituaaleja. Émile Durkheimin luoman ja toimittaman *l'Année sociologique*n ympärillä työskennelleet tutkijat osoittivat, kuinka eurooppalaisesta näkökulmasta primitiivisten ja tuntemattomien kansojen oudoilta näyttävissä rituaaleissa oli oma logiikkansa, joilla seurattiin yhteisönsä omia sääntöjä ja ihanteita. Antropologiset tutkimukset osoittivat, että oli olemassa monenlaisia kuolemaan suhtautumisen tapoja.

Myös ranskalainen tutkimus kommentoi 1900-luvun puolivälistä lähtien ”länsimaisen modernin kuoleman kriisiä”. Yhteiskuntatieteilijöiden sijasta pääroolin ottivat kuitenkin filosofit, antropologit ja historiantutkijat. Vahvemmin humanistisiin tieteisiin keskittynyt tutkimus ja keskustelu keskittyi tulkitsemaan kuoleman kohtaamista avainpiirteinä ihmiselämän ja tietoisuuden perusteiden ymmärtämiseksi. Erityisesti Edgar Morinin jo vuonna 1951 julkaistu teos *L'homme et la mort* pitkälti määrittä ranskalaisen tutkimusotteen pyrkimystä laajentaa aiheen käsittelyä nykyajan piirteiden kauhistelua ja korjaamista laajemmaksi.⁶

Morin tarkasteli kuoleman vastaanottamista ja käsittelyä ihmiselämän tietoisuuden peruspiirteinä: miten ratkaisemme olemassaolomme pysyvyyden jatkumista haluavan tahtomme ja kuoleman välttämättömyyden ristiriidan. Morinin mentaliteetteihin paneutunut teos sai historiantutkijoiden parissa jonkin verran ristiriitaisen vastaanoton, joskin esimerkiksi Lucien Febvre kirjoitti siitä myönteisessä mielessä.⁷ Philippe Ariès otti Morinin ajatukset oman työnsä perustaksi.⁸

Ariès ja kuoleman tutkimus

Ariès paneutui kuolemaan liittyvien tapojen ja käsitysten tutkimiseen 1960-luvun alusta lähtien, joskin teema oli noussut esiin jo hänen väestöhistoriallisissa tutkimuksissaan 1940-luvulla.⁹ Tulosten esittäminen jakautui lopulta neljään eri teokseen, joiden myötä hän sai aikaisempien saavutustensa lisäksi myös pysyvän maineen kuoleman

historian uranuurtajana. Johns Hopkinsin yliopistossa vuonna 1973 pidettyjen luentojen pohjalta julkaistiin seuraavana vuonna tiivis esitys *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present*. Vuonna 1975 julkaistu *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours* sisälsi luentosarjan hieman laajennettuna ranskaksi sekä kokoelman aiemmin julkaistuja artikkeleita ja kirja-arvioita. Pääteos *L'homme devant la mort*, ilmestyi vuonna 1977. Englanninkielinen käännös seurasi nopeasti vuonna 1981, minkä lisäksi teos on sittemmin käännetty myös muun muassa saksaksi, espanjaksi ja ruotsiksi. Teeman käsittely jatkui vielä taidehistoriallisesti painottuneessa kuvateoksessa *Images de l'homme devant la mort* (1983). Ariès osallistui tieteelliseen keskusteluun myös monilla artikkeleilla ja konferenssiesitelmillä.

Tutkimusaiheena kyseessä oli ehkä se kaikkein suurin, sillä Arièsin mielestä ihmisen tietoisuus itsestään oli riippuvainen hänen tavastaan kohdata kuolema. Arièsin keskeinen metodologinen linjaus oli historian tutkijaksi omalaatuinen, sillä hän teki tutkimustaan psykologisesti, tavoittelemalla ihmisluonnon yleisten piirteiden hahmottamista ja havainnointia. Toisaalta hän lähestyi aihettaan annalistisesti eli painottamalla tarkasteltavien käsitysten temporaalisuuksien monimuotoisuutta – erityisesti hitautta tai jopa muuttumattomuutta – ja muutosten nopeuksien vaihtelevuutta.¹⁰ Ajassa tapahtuvien muutosten käsittely oli tärkeää mutta silti toissijaista. Ariès halusi mieluummin hahmottaa sitä, mistä palasista kuolemaan liittyneet länsimaiset asenteet on koottu: oliko olemassa eri asenteita yhdistäviä pysyviä psykologisia tekijöitä, joiden avulla käsityksiä saattaisi arvottaa? Tällainen hypoteesi oli suora viittaus Edgar Morinin käsityksiin samasta temasta.¹¹

Ariès lähti tutkimustyöhönsä uskoen tarkastelevansa yksilöllisyyden tiedostamisen historiaa kuolemaan liittyvien asenteiden kautta. Hypoteesi säilyi, mutta sen rinnalle Ariès huomasi lopulta löytäneensä kolme muuta perustavaa tekijää: ihmisyhteisöjen puolustusellisen suhteen villiin luontoon, uskon kuolemanjälkeiseen elämään sekä uskon ikuisen pahan olemassaoloon. Nämä neljä ulottuvuutta määrittivät yhteisön tiedostamattomia asenteita, joiden historia muodostui ulottuvuuksien painotusten vaihteluista eri aikakausina ja yhteisöissä.¹² Arièsin mielestä psykologiset peruspiirteet eivät tarvinneet rinnalleen

muuta selittäviä tekijöitä, esimerkiksi taloudellisia tai sosiaalisia, mentaliteettien muokkaajina.

Ariès arvioi tutkivansa poikkeuksellisesti lähes staattisia elämäntapoja ja -asenteita, joiden muutosten hahmottamiseksi tarvittiin tuhatvuotinen perspektiivi. Hän pyrki välttämään käsittämästä aikaa tai ilmiön kehitystä yksisuuntaiseksi tai -tasoiseksi. Ilmiöitä ja asenteiden ideaalimuotoja ei voinut järjestää peräkkäin loogiseksi jatkumoksi läpi aikakausien, vaan vähintäänkin ne limittyivät toistensa kanssa.¹³

Pitkän aikavälin sekä lähes muuttumattomien käsitysten ja asenteiden tutkiminen olivat toki olleet jo pitempään annalistisen tutkimusotteen peruspiirteitä, mutta Ariès vei – aiheensa ja lähestymistapojensa ehdoilla – tämän näkökulman äärimilleen. Vasta tuhatvuotinen perspektiivi antoi mahdollisuuden tarkastella asenteiden ja niiden piirteiden näennäistä muuttumattomuutta sekä hahmottaa erilaisten asenteiden yhteisiä psykologisia perustoja. Lähestymistapa irrotti Arièsin jopa länsimaisittain niin perustavaksi ajatellun kristinuskon ikeestä: kuoleman käsittämisen tutkiminen ei ollut Arièsille yksin kristinuskon oppien ja vaikutusten käsittelyä, vaan se oli tarjonnut ihmisille yhden työkalupakin, jonka avulla käsitellä kuolemaa.¹⁴

Samalla Ariès vältti kuvaamasta historiallista kehityskulkua tai nykyajan kielteisesti kuvattua suhdetta kuolemaan päätepisteenä. Meneisyys ja nykyaikakin olivat vain osa historiallista jatkumoa. Teoksessaan *L'homme devant la mort* Ariès päättää nykyisten kielletyn kuoleman käsittämisen piirteitä kuvanneen kappaleen huomioon, miten juuri tällaisessa kontekstissa yleinen mentaliteetti voi muuttua.¹⁵

Ariès innovoi myös lähteidensä parissa. Kootessaan työn kannalta tärkeää lähdeaineistoa Ariès ei arvottanut eri lähdekokonaisuuksia, vaan kaikkeen mahdolliseen aineistoon tutustuessaan hän kohteli palasiaan tasa-arvoisesti, kokonaisuuden osina. Hän etsi koko yhteiskunnan yhteisiä tiedostamattomia käsityksiä ja muotoiluja, jotka paljastaisivat koko yhteisön omaksumat käsitykset ja tavat. Tämän takia lähteiksi ei kelvannut jokin yksittäinen lähdekokonaisuus, vaan tarvittiin niin eri lähteiden tuottajien kuin vastaanottajienkin monipuolisuutta, ennen kuin saattoi kirjoittaa koko yhteiskunnan kattavasta mentaliteetista. Tutkimustulosten esittäminen kävi kuitenkin yksittäisten esimerkkitapausten kautta. Lähteille asetetut kysymykset ja tarkastelutapa olivat kaikenkattavaa lähteiden käsittelyä tärkeämpää.¹⁶

”Kesytytyn kuoleman” Ariès esitti selkeimmin olevan havaittavissa keskiaikaisten ritariromaanien avulla. Ihmisen kohtalon mittaamista koskeneet keskiaikaiset muutokset hän havaitsi parhaiten luostarien ja kirkkojen seinämaalauksista ja kirjojen puukaiverruksista. Romantiikan ajan ”toisen kuolema” näkyi vuorostaan hautausmaiden muistomerkeissä, vainajien muistamisen tavoissa ja kirjeenvaihoissa. Kaunokirjallisuudesta löytyi monia tärkeitä havaintoja, ja Ariès viittaakin teoksissaan muun muassa Miguel de Cervantesiin, Charlotte Brontëen ja Leo Tolstoihin.

Jos työn ajalliset rajat olivat kaukana toisistaan, niin lähteistöä kerääntyi myös hyvin laajalta maantieteelliseltä alueelta. Aineistonsa ansiosta Ariès pystyi ainakin väittämään kirjoittavansa koko Länsi-Euroopan alueen – määrittelemättä sitä kovinkaan tarkkaan – kattavaa historiaa. Lisäksi hän haki vertailukohtia niin Venäjän kuin Pohjois-Amerikankin historiasta. Pohjoismaista katsottuna lähteistö tuntuu puutteelliselta, mutta verrattuna moniin muihin suurten kulttuuri- ja kielialueiden historioitsijoihin Arièsin ote on hyvin kansainvälinen.¹⁷

Kuoleman käsitystapojen historialliset muodot

Ariès hahmotti perustavia psykologisia piirteitä, joille kuolemaa kohtaan tunnetut asenteet perustuivat. Samalla hän kuitenkin osoitti, että eri aikoina yhteisöt olivat painottaneet näitä piirteitä eri tavoin. Siten asenteet olivat muuttuneet aikojen saatossa. Arièsin havainnot ja tyyppittelyt kuolemaan liittyvien suhtautumistapojen ideaalimuodoista muodostavat edelleen kuoleman käsitystapojen historiantutkimuksen perustan.¹⁸ Hänen kuvaamansa kuoleman viisi asennetyyppiä antavat edelleen raamit uudelle historiantutkimukselle, joka on tosin yleensä ajallisesti sekä paikallisesti suppeampaa. Arièsin mainitseminen kirjallisuusluettelossa tai alkupuheessa ei riitä, vaan hänen tutkimustulostensa tarkastelu ja kyseenalaistaminen ovat tavallisesti itse tutkimuskysymys.

Arièsin kuvaamista asennetyypeistä ”kesytetty kuolema” (*la mort apprivoisée*) on keskeinen, lähes arkaainen suhtautumistapa. Se kuvaa tilanteita ja ajatusmalleja, joissa kuolleiden ja elävien välillä on vallinnut harmoninen yhteisöllisyys ja kuolema kohdattiin luonnollisena ja välttämättömänä tapahtumana. Edeltävä tieto kuoleman saapumi-

sesta, tapahtumien sijoittuminen kuolinvuoteen ääreen, kuolevan rituaalinomainen käyttäytyminen, sukulaisten ja ystävien läsnäolo sekä sovinnon tekeminen itsensä ja läheistensä kanssa olivat kuolinhetken tunnusomaisia piirteitä. Jos kuolema oli äkkinäinen tai sen kohtaamisen rituaalit jääneet suorittamatta, ei hautajaisrituaalejakaan järjestetty tavalliseen tapaan. Ero tavallisen ja epätavallisen kuoleman välillä oli merkittävä, eivätkä sitä ylittäneet kuin taistelukentällä kuolleet sotasankarit. Ideallisesti hekin tosin kokivat mallinmukaisen kesytetyn kuoleman, kuten Arièsin kuuluisimman esimerkin, Ranskan kansalliseepoksen *Rolandin laulun*, ritarit:

Jo kuolontuskan tuntee Olivier;
 ja silmät päässä nurin kääntyvät,
 ei mitään enää nää hän eikä kuule.
 Hän alas astuu, vaipuu maata vasten
 ja syntinsä nyt ääneen tunnustaa.
 hän kädet ristii, taivaan puoleen nostaa,
 hän Herralt' anoo paratiisiin päästä
 ja siunaa Kaarlen sekä armaan Ranskan,
 mut ystävänsä Rolandin muit' ennen.
 Pää urhon vaipuu, sydän seisahtuu,
 ja pitkälleen hän maahan hervahtaa.
 On kreivi kuollut, täällä hän ei viivy.
 Mut uljas Roland vaikeroi ja itkee.
 Maan pääll' ei kukaan enemmän lie surrut.¹⁹

Historiallisesti kesytetty kuolema on ollut hyvin pitkäikäinen ilmiö. Ariès löysi sen mukaan toimivia yhteisöjä ja yksilöitä niin keskiaikaisesta Länsi-Euroopasta kuin myös 1800-luvun venäläisestä kansankulttuurista.²⁰

Kesytetyn kuoleman perustava ja eurooppalaisen kulttuuripiirin kattanut toiminta- ja käsitystapa sai keskiajalta lähtien rinnalleen erilaisia variaatioita. Kuoleman hetki oli ollut kristityille alun perin luontevasti kytkettävissä tuomiopäivään ja ihmiskunnan jakautumiseen kahtia Jumalan edessä: kristityt olivat automaattisesti hyviä ja pääsivät taivaaseen, pakanat taas joutuivat helvettiin.

1100- ja 1200-luvuilla eurooppalaisen ylimystön jäsenten kuolinhetkeä esittäviin kuviin ja maalauksiin lisättiin kuitenkin käsitys kuolevan ihmisen elämän mittaamisesta. Jumala ja saatana tai heidän edustajansa asettuivat kuolinvuoteen ääreen ja kuolinhetkenä mitattiin ihmisen elämän summa. Sen perusvire hyvän ja pahan välillä pantiin kirjoihin.

Aluksi kyse ei kuitenkaan ollut varsinaisesta tuomitsemisesta, vaan elämän tilityksestä. Vasta tuomiopäivän koittaessa kunkin ihmisen elämänkulku tultaisiin tarkastamaan ja hänen tuleva kohtalonsa ratkaisemaan. Ihmisen elämän ratkaisu, hänen elämänsä päätepiste, siirtyi vasta 1400- ja 1500-luvuilla tuomiopäivästä kuoleman hetkeen. *Ars moriendi*, 1400-luvun alkupuolella julkaistu suosittu tutkielma kuoleamisen suositeltavista tavoista kertoi, kuinka ihmisen elämän tulos määriteltiin hänen kuollessaan. Kuoleman tapa ja oman elämän valintojen kohtaaminen ratkaisivat vainajan kuolemanjälkeisen elämän. Syntinen elämä piti osata hyvittää kuolemalla oikealla tavalla, katuen sekä jättäen maallisen elämän ja rikkaudet päättäväisesti taakseen. Kuolemaan liittyi uusi emotionaalinen rasite, kun siitä tuli kaikenkattavan päätöksen hetki, josta kuolemanjälkeinen elämä kokonaan riippui.

Arièsin mukaan nämä keskiajalla syntyneet elämänkulun vaiheita ja sen mittaamista korostavat piirteet ovat yksilöllistymisen varhaisia esiintymismuotoja. Kesytetty kuolema oli koko yhteisöä koskettava asia, mutta kuolinvuoteellaan elämäänsä läpikäyvä ja summaava henkilö oli tapahtuman keskeinen ja itsenäinen hahmoksi. Ariès kutsuu tällaista kuoleman vastaanottamista ”itsen” tai ”omaksi kuolemaksi” (*la mort de soi*).²¹

Aina 1700-luvulle asti kuolinvuode ja sen ympärille keskittyneet uskomukset ja toimintatavat muodostivat Arièsin tutkimuksen keskeisen sisällön. Tuolloin kuolemaan liittyvien asenteiden painopiste siirtyi kuolemaa odottavien kuolinvuoteiden ääreltä vainajien tyyssijaan hautausmaille sekä elävien yhteisöjen tapoihin kohdata kuolema.

Läpi keskiajan hautausmaiden vallitseva piirre oli ollut vainajien persoonattomuus ja yhteisöllisyys elävien kanssa. Kirkot ja kirkkomaat edustivat konkreettisella tavalla elävien ja kuolleiden yhteistä piiriä, sillä hautaukset tehtiin keskeisille paikoille kirkkoon tai sen välittömään läheisyyteen hautausmaille. Hautausmaita ei ylläpidetty pelkäs-

tään hautaamista varten, vaan ne olivat myös kokoontumispaikkoja, jopa markkinatoreja. Vainajan ruumiin kohtalolla ei sinänsä ollut kovinkaan suurta merkitystä, kunhan sielu oli saatettu matkaan oikealla tavalla ja vainaja haudattu pyhitetylle maalle.²²

Valistuksen aikakautena kuoleamisen tunnistamisesta, eli elävien ja kuolleiden erottamisesta toisistaan, tuli yksi keskeisistä lääketieteellisistä kysymyksistä. Rationaalisuus ja kehittyvä lääketiede pyrkivät erottamaan kuolleet elävistä. Uusien hygienian merkitystä korostaneiden huomioiden myötä myös hautausmaita ruvettiin siirtämään kaupunkien ulkopuolelle, konkreettisesti pois elävien keskuudesta. Arièsin mukaan valistuksen vuosisadalla kuolema oli ensimmäistä kertaa muuttunut länsieurooppalaisessa historiassa vaaralliseksi ja tuntemattomaksi (*la mort ensauvagée*).²³

Romantiikan aika yhdisti vielä elävät ja vainajat, vaikka suhde kuolemaan ei enää ollutkaan välitön. Vainajille saatettiin rakentaa komeita ja heidän yksilöllisyyttään korostaneita muistomerkkejä, joskin ne muistuttivat vain tiettyjen harvojen henkilöiden sankaruudesta ja pyhimyksellisyydestä. Hautausmaista ja hautamuistomerkeistä tuli keskeisiä perheiden kokoontumispaikkoja.

Peruuttamattomuus ja dramaattisuus muodostuivat romantiikan aikakauden keskeisiksi kuolemanhetken suhtautumisen piirteiksi. Aikakauden romaaneissa ja yksityisissä kirjeissä kuoleman kaipaus ja kuolleiden häviäminen omaan maailmaansa nousivat tärkeiksi teemoiksi. Kuolinvuoteen ympäristö valotti kuoleman dramaattisuutta: jos hautausmailla järjestettiin suureellisia rituaaleja, kuolinvuoteella esitettiin koettavan spontaaneja tunteidenpurkauksia. Niinpä kuolleen muistamisen sijaan jatkuvuuden korostaminen ja elävien perhepiirin yhtenäistyminen oli tärkeää. Tällaisessa ympäristössä itse kuolleet jäivät useimmiten taka-alalle. Kuoleman loitontumisen myötä Ariès kutsuu 1800-luvun suhtautumistapoja ”toisen kuolemaksi” (*la mort de toi*).²⁴

1900-luvun mittaan, erityisesti sen jälkimmäisellä puoliskolla, länsieurooppalaisen kulttuurin parissa vahvistui ”kielletyn kuoleman” tai ”torjutun kuoleman” (*la mort inversée* tai *la mort interdite*) mentaliteetti. Vanhukset ja kuolevat siirrettiin kotoa julkisiin ja persoonattomiin hoitolaitoksiin, jolloin elävien ja kuolevien yhteys heikkeni.

Kuolemasta tuli maallinen ja lopullinen tapahtuma, jonka jälkeen ei enää ollut tai tapahtunut mitään. Siksi vainajien valmistaminen kohtaloonsa koettiin hyödyttömäksi. Läheisten suremista ja muistelua alkoivat rajoittaa entistä enemmän omaan maalliseen elämään kohdistuvat paineet, kuten työelämän vaatimusten täyttäminen. Kuolema muuttui luonnottomaksi poikkeukseksi yhteiskunnan normaalissa elämässä. Sen käsittely – sureminen – muuttui vaikeaksi ellei jopa mahdottomaksi.²⁵

Paradoksaalisesti Ariès kertoo alun perin halunneensa tarkastella itse havainnoimaansa pyhänpäivän iltaisin vallitsevaa yhteisöllisyyden, hurskauden ja vainajien muistamisen historiallisuutta.²⁶ Pyhänpäivän myötä hän kertoi pohtineensa, josko kuolleiden kunnioittaminen kynttilöin oli ajaton vai historiallinen ilmiö. Vasta tutkimustyön ollessa hyvässä vauhdissa hän havaitsi kielletyn kuoleman ajankohtaisuuden, ja työnsä loppupuolella vielä tiettyjen intellektuaalien ja tutkijoiden pyrkimyksen tehdä kuolemasta uudelleen helpommin lähestyttävän ja käsiteltävän aiheen.²⁷

Ariès annalistien marginaalissa

Ariès ei suinkaan ollut ainoa kuolemasta kiinnostunut historioitsija. Kuolemaan liittyvien asenteiden tutkiminen oli kuulunut muun muassa *Annales*-lehden yhdessä Marc Blochin kanssa perustaneen Lucien Febvren jo toisen maailmansodan aikaan tekemään, välttämättömästi historiallista tutkimusta vaativien teemojen luetteloon. Myös Febvrelle kuolemaan liittyvien asenteiden tutkiminen olisi ollut tärkeä osa yritystä ymmärtää ihmisen olemusta, tunteita ja tietoisuutta.²⁸

1950-luvun lopulla annalistinen tutkimus jätti kuitenkin kollektiivisten asenteiden ja tulkintojen tutkimuksen keskittyen väestötutkimuksellisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin teemoihin. Sosiaalisia ja taloudellisia struktuureja pyrittiin tarkastelemaan sarjallisten lähteiden mahdollistamin kvantitatiivisin tutkimustavoin.²⁹ Kuoleman kohtaamisen, käsittelyn ja käsittämisen sijaan kuolemaa tarkasteltiin yhteisön väestöhistoriallisena raamittajana, joka loi raamit taloudellisille ja sosiaalisille ilmiöille. Tällainen tutkimusote ei antanut juurikaan tilaa kuoleman käsittämisen ja kokemisen historialle. Vaikka historioitsi-

jat saattoivatkin havaita ihmisten suhtautuneen kuolemaan ja kuolemiseen kovin monin tavoin, niitä pyrittiin selittämään kuolleisuuden historialla.³⁰

Arièsin alkaessa julkaista kuolemaa kohtaan tunnettujen käsitysten tutkimuksiaan annalistinen tutkimusperinne oli kuitenkin uudistumassa. Mentaliteettien ja kulttuurintutkimus nousi uudestaan esiin, olihan sillä ollut vahva asema Blochin ja Febvren tutkimuksissa. Parhaan vertailukohdan Arièsin työskentelytavoille ja tutkimustuloksille tarjoaa Michel Vovellen työ kuoleman historiantutkimuksen parissa. Kansainvälisesti Vovelle tunnetaan nykyään parhaiten Ranskan suurta vallankumousta käsittelevistä töistään, mutta kuoleman historia oli hänen pääasiallinen tutkimuskohteensa läpi 1970-luvun. Vovelle julkaisi useita kuoleman historiaan liittyviä teoksia, joista merkittävin on vuonna 1983 julkaistu *La mort et l'Occident, de 1300 à nos jours*.³¹

Pinnallisesti tarkasteltuna nämä kaksi ranskalaistutkijaa saattaa asettaa lähes toistensa vastakohdiksi. Vovelle oli Arièstä kaksikymmentä vuotta nuorempi, vasemmistolainen ja saanut ranskalaisesti klassisen huippukoulutuksen *Ecole Normale Supérieure*ssa ja *Université de la Sorbonnessa*. Arièsin konservatiivinen rojalistisuus ja varsinaisen virkamiehen päivätyön ohessa tehty sunnuntaihistorioitsijan ura kertoivat erilaisista uravalinnoista ja -mahdollisuuksista.³²

Historioitsijat tuntuvat kuitenkin tulleen hyvin keskenään toimeen. Patrick Hutton kuvaa heidän välinsä ystävällisiksi ja kunnioittaviksi jopa silloin, kun he julkisesti kritisivat toistensa tutkimuksia.³³ André Burguière arvelee, että vaikka Arièsilla ja Vovellella oli merkittäviä lähestymistapojen eroavaisuuksia tutkimustyössään, heidän tutkimustensa tulokset olivat loppujen lopuksi hyvin lähellä toisiaan.³⁴

Arièsin tavoin Vovelle ilmoittaa kuvaavansa kattavasti länsimaisen kuoleman historian. Myös käsitys pitkän aikavälin tutkimisen tarpeellisuudesta ja käsiteltävän lähteistön monipuolisuuden välttämättömyydestä yhdistivät tutkijoita. Päällisin puolin Vovellen tavoitteet vaikuttavat jopa Arièstä laajemmilta. Vovelle nimittäin pyrki kattamaan työssään myös sosiaalihistoriallisesti laajemman lähteiden hallinnan ja tulkinnan.³⁵ Teoksessaan *La mort et l'Occident, de 1300 à nos jours* hän jakoi kuoleman tutkimisen kolmeen ulottuvuuteen. Ensinnäkin oli kyse kuoleman demografisesta historiasta, kuten kuolleisuuden mää-

ristä ja syistä (*la mort subie*). Tämän lisäksi Vovelle jakoi Arièsin tutkimat asenteet, käsitykset ja toimet kuolemaa kohtaan kahteen osaan: toisaalta oli kyse yhteisön rituaaleista ja tavoista (*la mort vécue*), toisaalta intellektuaalien pohdinnoista ja keskusteluista aiheeseen liittyen (*discours sur la mort*).³⁶

Tällä kolmiosaisella teeman jaottelulla Vovelle pyrki Arièsta selkeämmin kertomaan tutkimuskohteensa monimuotoisuudesta sekä osoittamaan eri teemojen yhteydet ja vaikutukset toisiinsa. Hahmotusmalli perustui annalistiseen sarjalliseen tutkimukseen, mutta korosti ns. ”kolmannen tason” tilastollisen tutkimuksen mahdollisuutta: myös kulttuuria ja mentaliteetteja oli mahdollisuus tutkia tilastollisin metodein omana kokonaisuutenaan ja vertaisenaan suhteessa väestö- ja taloushistoriallisiin tutkimusteemoihin.³⁷ Demografisten muutosten vaikutukset asenteisiin sekä yleisten käsitysten ja oppineiden ajatusten yhteneväisyydet saavatkin Vovellen teoksessa osakseen selkeämmän ja tarkemman käsittelyn.

Vovelle tukeutui Arièsista poiketen vankasti kvantitatiiviseen tutkimusotteeseen. Hän tarkasteli esimerkiksi perunkirjoituksissa ja testamenteissa käytettyjen kuolemaa käsittelevien sanamuotojen muuttumista. Lähteaineistona nämä olivat Arièsillekin tuttuja, mutta hän ei teoksissaan esittänyt niiden kvantitatiivisia käsittelyjä. Ariès kuitenkin ymmärsi lähteiden tarkastelutapojen erilaisuuden sekä Vovellen lähestymistavan edut. Niinpä omat ja Vovellen lähdeyöskentelyn tavat näyttäytyivät hänelle erilaisten tutkimustavoitteiden käytännön ilmentyminä. Arièsin mielestä tutkimukset olivat pikemminkin toisiaan täydentäviä kuin vastakohtaisia.³⁸

Arièsin esityksen rinnalle syntyi kronologisesti selkeä ja johdonmukainen seitsenvaiheinen esitys kuoleman asenteiden muutoksista.³⁹ Vovelle hyväksyi jaotelman ”kesytetyn kuoleman”, ”toisen kuoleman” ja ”kielletyn kuoleman” kesken, mutta hän kiinnitti huomiota erityisesti barokin ja valistuksen aikakausien välisiin muutoksiin sekä kristillisyyden ja ”kesytetyn kuoleman” läsnäolon vähenemiseen vuosisatojen kuluessa.

Arièsille 1600-luvulta aina teolliseen vallankumoukseen asti ulottuva periodi näyttää edustaneen aikakautta, jolloin kuolemaan liittyvät asenteet muokkautuivat keskeisillä mutta aikanaan vielä jäsentymät-

tömillä tavoilla. Asenteiden muuttumisen suunta ei ollut lineaarista: ”kesytetystä kuolemasta” ei päästy tiettyjen toisiaan seuraavien vaan toisiinsa limittyvien vaiheiden jälkeen ”kiellettyyn kuolemaan”.⁴⁰ Vovelle perusti työnsä rationaliteetin ja maallistumisen historiallisuudelle. Tämä merkitsi läpi länsimaisen historian jatkuvan valistukselle ja maallistumiselle perustuvan kehityskulun löytämistä menneisyydestä.⁴¹ Nykyaika oli Vovelle tämän historian kulminaatiopiste.

Vovelle etsi Arièsista poiketen havaittujen käsitteiden ja niiden muuttumisen yhteiskunnallisia taustoja ja syitä. Pelkkä käsitysten ja asenteiden rekisteröinti ja niiden psykologisten mittapuiden asettelu ei riittänyt hänelle, vaan käsitysten kontekstualisoiminen ja ymmärtäminen omassa ajassaan oli tutkimuksen päätehtävänä. Kun Ariès paneutui itsenäisten mentaliteettien historiaan, Vovelle kirjoitti totaalihistoriaa. Vovellelle sisältöjen ja merkitysten muuttuminen merkitsi aina laajempaa yhteiskunnallista muutosta. Arièsin mielestä Vovellen kokonaisvaltaiset tulkinnat korostivat kuitenkin liikaa tiedostettujen ideologioiden merkitystä tiedostomattomien käsitysten muokkaajina.⁴²

Vovellen mielestä kontekstualisoiminen oli tärkeää myös tapojen ja käsitteiden sisältöjen ymmärtämisen kannalta. Hän kritisoi Arièstä siitä, että Ariès saattoi pitää eri aikakausina omaksuttuja samankaltaisia tapoja merkinä yhdenmukaisista käsityksistä. Ariès ei kuitenkaan ymmärtänyt tutkimuskohteitaan näin selkeinä ja pysyvinä kokonaisuuksina, vaan korosti jatkuvuuksien ja limittäisyyksien merkitystä: tavat ja käsitykset saattoivat jatkaa olemassaoloaan, vaikka niiden ohelle olisi jo ilmestynyt vahvempia käytäntöjä ja ymmärtämistapoja.⁴³

Arièsin työn perintö

1960- ja 1970-luvuilla ihmistieteiden alalla julkaistujen tutkimusten ja kannanottojen myötä kuolemasta tuli monia muitakin historioitsijoita kiinnostanut, muodikas ja tutkijoiden mielestä elämän peruskysymyksiä ja yhteisöllisyyden perustavia teemoja käsittelevä tutkimuskohde. Huolimatta edelleen ilmestyvistä uusista tutkimuksista ja tulkinnoista Arièsin asema tutkimusperinteessä ei juuri ole horjunut. Hänen tutkimustyötään on kuitenkin pyritty uudelleen tulkitsemaan, mikä on antanut tilaa kritiikille.

Historiantutkijan on usein hankala ymmärtää Arièsin huolimattomalta vaikuttavaa ilmiöiden ja niiden muutosten luokittelua ja ajoitusta. Arièsin teoksesta toiseen vaihtuva tapa lajitella ja määritellä kuoleman kohtaamiseen liittyviä asenteita hankaloittaa kokonaiskuvan käsittelyä. Epäjohdonmukaisuus on lähtöisin tutkijasta itsestään: pääteoksensa *l'Homme devant la mort* Ariès jakoi kahteen yhteensidottuun ”kirjaan”, jotka taas jakautuivat yhteensä viiteen osaan. Aikaisemmin julkaistut Johns Hopkinsin luennot hän oli kuitenkin jakanut neljään eri osaan. Yhteneväisienkin osien nimitykset, kuvaukset sekä argumenttien valinnat ja painotukset muokkautuivat teoksesta toiseen. Tulosten epätasainen ja muuttuva esittäminen johtaa siihen, että Arièsin tulokset supistetaan välillä turhauttavasti hyvän kesytetyn ja kauhistuttavan kielletyn kuoleman vastakkainasetteluksi.⁴⁴

Arièsin esityksen muuttuminen teoksesta toiseen on kuitenkin luonnollista, kun muistetaan, että tutkimusprosessi oli hyvin pitkä ja tulosten lopullinen julkaisuprosessi erittäin kiireellinen. Synteesin ajan koittaessa kyse oli ensin alustavasti luennoilla esitellystä kokonaisuudesta, jonka tutkiminen jatkui edelleen. *Essais sur l'histoire de la mort en Occident*-teoksessaan Ariès yllättyi itsekkin, kun totesi olevansa nyt ensiksi kertomassa päätelmänsä, vaikka itse lähteiden esittely ja käsittely oli edelleen julkaisematta.⁴⁵ Hänelle oli tullut kiire osallistua täysipainoisesti kuolemaa tutkivien kollegoiden käynnistämään keskusteluun.⁴⁶

Kysymykset neljästä tai viidestä erilaisesta mallista ja niiden ajoituksista ovat silti ja syystäkin vaivanneet erityisesti esimodernin Euroopan historiaan paneutuneita tutkijoita.⁴⁷ He ovat osoittaneet, miten kyseisen reilun kahden vuosisadan aikana muutokset eivät välttämättä tapahtuneet Arièsin esittämällä tavalla, eivätkä varsinkaan kaikkialla Länsi-Euroopassa. Paikallisella tasolla – silloin voidaan tosin puhua niin kylistä, kaupungeista, alueista kuin valtioistakin – tällaiset vastaväitteet ovatkin tarkentaneet ja muokanneet merkittäväällä tavalla Arièsin esityksiä. Näin ei ole myöskään käynyt pelkästään uuden ajan alun, vaan myös muun muassa keskiajan Euroopan historian piirteiden parissa.

Toiseksi Arièsin haluttomuus selittää kuolemaan liittyvien asenteiden muutoksia osina laajempia yhteiskuntien tai mentaliteettien muuttumisia on toinen helppo kritiikin kohde. Kuten edellä kävi ilmi,

Michel Vovellen saman aihepiirin parissa tekemät tutkimukset pyrkivät selittämään paljon tarkemmin asenteiden muutosten yhteiskunnallisia ja demografisia taustoja. Samalla tavalla saksalainen sosiologi Norbert Elias on pyrkinyt keskusteltaessa ”kielletyn kuoleman” syistä osoittamaan toisen maailmansodan jälkeisten pohjoisamerikkalaisen sukupolven eläneen yhteiskunnissa, jossa kuolemaa ei aluksi edes tarvinnut työntää syrjään. Suhde kuolemaan rapautui, kun ihmisten elinajat pitenevät ainutlaatuisella tavalla ihmiskunnan historiassa.⁴⁸

Vaikka Ariès kirjoittikin lääketieteen kehityksen merkityksestä, lääketieteen historian tutkija Roy Porter on väittänyt Arièsin merkittävässä määrin sivuuttaneen jo varhaisemman 1700- ja 1800-luvulla tapahtuneen medikalisaation merkityksen. Porterin mukaan sairaaloista tuli tärkeitä kuoleman instituutioita ja lääkäreistä kuolinvuoteen vakiovieraita jo 1800-luvulla eikä suinkaan vasta ”kielletyn kuoleman” aikoihin seuraavana vuosisatana. Tämän takia ei suoralta kädeltä voi väittää näiden laitosten tai henkilöiden viittaavan tai johtavan 1900-luvulle ajoittuneeseen pyrkimykseen unohtaa kuolema ja siirtää se pois elävien yhteisöstä.⁴⁹

Kolmas Arièsta kohtaan suunnattu perustava kritiikki on pohtinut, kenen asenteita Ariès oikeastaan tutki. Sosiaalishistoriallisesti hän tunsi pelkästään kaksi yksinkertaistettua vastakkainasettelua: kaupunki – maaseutu sekä eliitti – kansa. Kansa edusti Arièsille tavallisesti pysyvyyttä, perinteisen ”kesytetyn kuoleman” hallitsevaa yhteisöä, kun taas eliitti kerta toisensa jälkeen muokkasi käsityksiään uudenaikaisiksi ja lopulta kauhistuttavaksi ”kielleyksi kuolemaksi”. Tämän takia Ariès havainnoi ”kesytetyn kuoleman” pysyvyyttä itäeurooppalaisella maaseudulla, ja vastakohtaisesti ”oman kuoleman” ilmestymisestä ranskalaisen ja italialaisen eliitin parissa.⁵⁰

Vaikka toimijaryhmät olisivatkin selkeämmin jaoteltuja ja määriteltyjä, ihanteet ja käytännöt sekoittuvat joka tapauksessa Arièsin esityksissä.⁵¹ Oliko kyse sellaisista asenteista, joita pidettiin ihanteellisina mutta saavuttamattomina toimintatapoina, vai sellaisista joita myös toteutettiin? Kuuluisimmat kiteytykset ”kesytetyn kuoleman” mallista Ariès löysi keskiaikaisesta ritarirunoudesta. On vaikea uskoa ritarien yleisesti käyttäytyneen Arièsin esittämällä tavalla kohdatessaan kuolemansa.

Tavallisimmin esitetty kritiikki tuntuu kuitenkin osuvan ohi Arièsin tavoitteiden. Miksi kritisoida tutkijaa väärästä tai huolimattomasta periodisoinnista, jos tarkoituksena oli pohtia ikuisten mentaalisten ominaisuuksien suhtautumista toisiinsa? Miksi arvioida hänen heikkouttaan nähdä kuolemaan koskevien käsitysten muutokset osana laajempia yhteiskunnallisia tekijöitä, jos tutkija esittää tutkimuksessaan mentaliteettien itsenäisyyden? Miksi arvostella puutteita eri sosiaalisten ryhmien vaihtelevista käsityksistä, jos tavoitteena oli etsiä kaikille yhteisiä mentaliteetteja?

Kriittisten kommenttien rinnalla juuri Michel Vovellen ja Philippe Arièsin töiden vertailu kertoo vuorostaan toisiaan kunnioittavien historian tutkijoiden erilaisista tavoitteista ja työtavoista. Kummatkin kommentoivat toistensa töitä ymmärtäen töittensä perustavat eroavaisuudet ja sen, miten työt eivät kritisoineet vaan täydensivät toisiaan.

Poikkeavanlaisesta urastaan huolimatta Ariès on historioitsijana osoittautunut menestykselliseksi. Tämä ei johdu pelkästään hänen tutkimustyönsä laadusta ja mielenkiintoisista lopputuloksista, vaan sitä puoltavat myös monet kirjallisen esityksen tyyli- ja muotoseikat. Arièsin esitystyylillä on sujuva ellei jopa kaunokirjallinen, viiteapparaattia ei juuri ole ja päätelmät esitetään lopulta yhtenäisinä ja rajoittuneisuuksissaan selkeinä. Ennestään tutut kaunokirjalliset ja taiteelliset teokset ovat lukijalle helpommin lähestyttävää kuin tilastoesitykset perukirjojen ja testamenttien sanamuodoista. Arièsin impressionistisista mutta kokonaisvaltaisiksi kuvatuista havainnoista poiketen esimerkiksi Vovelle muistuttaa työnsä spekulatiivisuudesta ja lisätutkimusten tarpeesta. Arièsin kansainvälistä menestystä tuki myös hänen jo aikaisemmillä töillään anglosaksisessa maailmassa saavuttama maine ja uusien teosten nopea kääntäminen englanniksi.

André Burguière kuvaa Arièsin kuoleman historiaa käsitelleet tutkimukset mieluummin kuin antropologisen kuin historiallisen ajan tutkimuksina. Kyse ei niinkään ole muutoksista ja niiden tutkimisesta kuin traditioiden uudelleentulkimisesta ja -käyttämisestä.⁵² Arièsin teos muuttuikin lähes filosofiseksi pohdinnaksi ikuisista totuuksista, jotka on sijoitettu historialliseen jatkumoon. Tämä lähestymistapa lienee lisännyt teoksen suosiota, joskin historian tutkijoiden parissa yhteisen lähestymistavan puute tuntuu myös hankaloittaneen keskustelua.

Lopuksi

Aihepiirin parissa 1950-luvulta 1970-luvulle työskennelleet tutkijat, myös Philippe Ariès, olivat oman aikakautensa kasvatteja ja keskustelijoita. He elivät ja työskentelivät ympäristössään, jossa ensisijaisesti keskusteltiin nykyaikaisen länsimaisen ihmisen hyvinvoinnista ja suhteesta kuolemaan. Viime aikoina on kehitetty erilaisia hoitomenetelmiä sekä -laitoksia, joiden pyrkimyksenä on inhimillistää kuolemaa ja tehdä sen käsittely ja vastaanotto vähemmän kivuliaaksi.⁵³ Yhteiskunnallinen keskustelu aiheesta on virinnyt uudestaan, ja tutkijatkin ovat paneutuneet siihen uudella pieteteillä.

Tänä päivänä ”kielletyn kuoleman” yleinen hyväksyminen ei välttämättä ole enää ajankohtainen pelko, joskin ihmisten elämälleen asettamat taloudelliset paineet voivat edelleen johtaa vanhusten ja kuolevien hoidon laadun heikentämiseen. Kuoleman ja uusimpien aikojen suhteita käsittelevän teoksen ei enää tarvitsisi kuvata tämänpäiväistä kuolemaa ”kielleyksi”, vaan sille olisi hahmoteltava oma nimityksensä ja omat piirteensä. Tämä sopisi hyvin Arièsille, sillä monista kuoleman tutkijoista poiketen juuri hän tiedosti nykyajan historiallisuuden ja nykyistenkin käsitysten muuttumisen vääjäämättömyyden.

Viitteet

- 1 Burguière 2009, 163.
- 2 Mitford 1963.
- 3 Gorer 1955; Gorer 1965.
- 4 Kübler-Ross 1969.
- 5 Ariès 1975a/1967, 165–167; Ariès 1976/1974, 92–95; Ariès 1975a, 11.
- 6 Morinin tutkimuksen asemasta, ks. Burguière 2008, 49–51.
- 7 Burguière 2008, 51–52.
- 8 Ariès 1967/1975a, 164–165; Ariès 1975b, neljäs kysymys; Ariès 1977, 596.
- 9 Ariès 1975a, 8–9; Ariès 1977, 7, ks. myös Ariès 1948, 344–398; Chaunu 1984, 654; Hutton 2004, 113–115; McManners 1981, 117.
- 10 Ariès 1977, 596–608; Burguière 2009, 163.
- 11 Burguière 2008, 58–60.
- 12 Ariès 1975c/1975a, 222–223; Ariès 1977, 596–597.
- 13 Ariès 1976/1974, 1–2; Ariès 1975a, 12–13 ja 17; Burguière 2009, 186–192; Hutton 2004, 115. Vrt. Porter 1999, 83–84; McManners 1981, 118–121.
- 14 Ks. erit. Ariès 1977, 130–131; Burguière 2008, 58; Burguière 2009, 182–183.

- 15 Ariès 1977, 587; Burguière 2009, 164 ja 185.
- 16 Ariès 1975a, 13–14; Ariès 1977, 596; Burguière 2009, 178 ja 183; Burke 1990, 68–69; McManners 1981, 121.
- 17 Ks. esim. Jenssen 1990, 58–59.
- 18 Arièsin mallin taustalla vaikuttaa merkittävästi Vladimir Jankélévitchin vuonna 1966 julkaisema kolmiosainen jäsenyys kuoleman tavoista: *nous mourrons tous, mort de soi ja mort de toi*. Ariès käyttää samanlaista luokittelua ensimmäisinä kolmena kuoleman käsitysten vaiheena. Jankélévitch 1966.
- 19 Olivier oli Rolandin aseveli. *Rolandin laulu*, 1936, 78.
- 20 Ariès 1976/1974, 2–18; Ariès 1977, 13–36.
- 21 Ariès 1976/1974, 27–39; Ariès 1977, 97–112.
- 22 Ariès 1976/1974, 17–25; Ariès 1977, 37–96.
- 23 Ariès ei käsittele tätä teemaa omana kokonaisuutenaan teoksessaan Ariès 1976/1974, mutta ks. 69–70; Ariès 1977, 291–399.
- 24 Ariès 1976/1974 60–82; Ariès 1977, 403–549.
- 25 Ariès 1976/1974, 85–103; Ariès 1977, 553–593.
- 26 Ariès 1972/1975a; Ariès 1975a, 9–10; Ariès 1975b, toinen kysymys.
- 27 Ariès 1977, 608.
- 28 Febvre 1941; Huntington & Metcalf 1979, 5–17 ja 28–34; Kellehear 2007, 173; McManners, 110–116.
- 29 Burguière 2009, 103–105.
- 30 Burguière 2008, 53–55; Burguière 2009, 166–161.
- 31 Ks. myös Vovelle 1974, joka vertautuu Arièsin Johns Hopkinsissa esittämien luentojen julkaisuun. Lyhyt esittely Vovellen pääteoksesta, ks. Kselman 2004.
- 32 Hutton 2004, 117–118.
- 33 Hutton 2004, 125.
- 34 Burguière 2009, 177.
- 35 Vovellen lähtökohdista ja tutkimustavoista ks. Vovelle 1982, 101–119; Vovelle 1976; Kselman 2004, 168–170; Hutton 2004, 120–121.
- 36 Vovelle 1983, 7–12; Vovelle 1982, 103–105; Hutton 2004, 120.
- 37 Tutkimuksen mahdollisuuksista ks. esim. Vovelle 1982, 26–36.
- 38 Ariès 1975c/1975a 222; Ariès 1975a, 13; Ariès 1981/1977, *preface*; Vovelle 1983, 15–16; Burke 1990, 74–76; Hutton 2004, 119; Jenssen 1990, 49–50; Kselman 2004, 169. Vrt. Chaunu 1978.
- 39 Vovelle 1983. Lyhyt johdatus Vovellen esittämiin jaksotuksiin, ks. Kselman 2004, 170–174 ja Kselman 1987.
- 40 Hutton 2004, 115–117. Ks. myös Kellehearin kommentti Arièsin työstä sekä hänen omat pyrkimyksensä tutkia keskiaikaa kaukaisempiäkin kuoleman-käsityksiä sekä historiallisten käsitysten monipuolisuutta, Kellehear 2007, 3–6.
- 41 Ariès 1975c/1975a; Vovelle 1982, 107; Burguière 2009, 177 ja 181–182;

- Burke 1990, 76; Hutton 2004, 120–123; Jenssen 1990, 48. Vovelle ei kuitenkaan ajatellut kuoleman käsitysten kehittyvän jaksoittain tai peräkkäin, vaan Arièsin tavoin ymmärsi niiden vaikuttavan usein samanaikaisesti, Vovelle 1982, 108.
- 42 Ks. esim. Ariès 1975a, 51. Vovelle 1982, 116–119; Burguière 2009, 179–180 ja 184; Hutton 2004, 123.
- 43 Ariès 1975a, 12.
- 44 Viimeaikaisista tutkimuksista ks. esim. Kellehear 2007, 172–176.
- 45 Ariès 1975a, 7.
- 46 Ariès 1975a, 12.
- 47 Porter 1999, 85; Stone 1978, 22–32.
- 48 Elias 1982.
- 49 Porter 1999, 86–88.
- 50 Ks. esim. Arièsin havainnot venäläisessä kirjallisuudessa esitetystä tavoista kohdata kuolema, Ariès 1976/1974, 13; Ariès 1977, 27–30 (missä käsitellään lyhyesti myös kesytetyn kuoleman ilmentymistä myös 1900-luvun Iso-Britanniassa) ja 555–559.
- 51 Vrt. Vovelle, joka voimakkein sanakääntein toteaa, että huolimatta yhteisistä rituaaleista ja käsityksistä, mikään ole niin epätasa-arvoista kuin kuoleman kohtaaminen. Tämä ei toki estänyt häntäkään kartoittamasta yleisiä kuoleman kohtaamisen tapoja. Vovelle 1982, 109.
- 52 Burguière 2008, 64–66; Burguière 2009, 188–192.
- 53 Suomessa ks. mm. Peräkylä 1990; Hänninen 2001; maatalous- ja teollisuusyhteiskunnan vertailua tavoittelevan pitkän aikavälin tutkimuksen tuloksista, ks. Pitkänen 1994.

Kirjallisuus

- Ariès, Philippe: *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*. Éditions Self, Paris, 1948.
- Ariès, Philippe: La mort inversée Le changement des attitudes devant la mort dans les sociétés occidentales, *European Journal of Sociology / Archives européennes de sociologie* 8 (2) 1967, 169–195. Uudelleenjulkaistu teoksessa Ariès 1975a, 164–197.
- Ariès, Philippe: La vie et la mort chez les Français d'aujourd'hui, *Ethno-Psychologie*, 27 (1) 1972, 39–44. Uudelleenjulkaistu teoksessa Ariès 1975a, 157–163.
- Ariès, Philippe: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*. Éditions du Seuil, Pariisi, 1975 (Ariès 1975a).
- Ariès, Philippe: Apprivoiser la mort. *Critère*, 1975, 13 (Ariès 1975b).
- Ariès, Philippe: Inconscient collectif et idées claires, *Anthinea*, 8/1975, 3–4. Uudelleenjulkaistu teoksessa Ariès 1975a, 221–223 (Ariès 1975c).
- Ariès, Philippe: *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the*

- Present. Marion Broyars Publishers, London, 1976. Ensimmäinen painos: The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1974.
- Ariès, Philippe: *L'homme devant la mort*. Éditions du Seuil, Pariisi 1977. Englanniksi *The Hour of Our Death*. Käänt. Helen Weaver. Allen Lane, London and Harmondsworth 1981.
- Ariès, Philippe: *Images de l'homme devant la mort*. Éditions du Seuil, Pariisi 1983. Englanniksi *Images of Man and Death*. Käänt. Janet Lloyd. Harvard University Press, Cambridge, Mass. and London 1985.
- Burguière, André. Le long voyage de L'Homme et la Mort. *Communications* 82 / 2008, 49–70.
- Burguière, André. *The Annales School. An Intellectual History*. Alkuteos *L'école des Annales. Une histoire intellectuelle* (2006). Cornell University Press, Ithaca and London, 2009.
- Burke, Peter: *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929–1989*. Polity Press, Cambridge 1990.
- Chaunu, Pierre: *La mort à Paris. XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*. Fayard, Paris 1978.
- Chaunu, Pierre: Sur le chemin de Philippe Ariès, historien de la mort, *Histoire, économie & société* 3 (4) 1984, 3–4, 651–664.
- Elias, Norbert: *Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1982. Suomeksi *Kuolevien yksinäisyys*. Suom. Jari Nieminen ja Paula Nieminen. Gaudeamus, Helsinki 1993.
- Febvre, Lucien: La sensibilité et l'histoire. Comment reconstituer la vie affective d'autrefois, *Annales H.S.*, 83, 1941, 5–20. Uudelleenjulkaistu teoksessa *Combats pour l'Histoire*. Armand Colin, Paris 1992/1953.
- Gorer, Geoffrey: The Pornography of Death. *Encounter*, October, 1955, 49–52.
- Gorer, Geoffrey: *Death, Grief, and Mourning*. Doubleday, New York 1965.
- Huntington, Richard, Metcalf, Peter: *Celebrations of Death. The Anthropology of the Mortuary Ritual*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Hutton, Patrick H.: *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*. University of Massachusetts Press, Amherst and Boston 2004.
- Hänninen, Juha: *Kuolevan kipu ja kärsimys*. Kustannus Oy Duodecim, Jyväskylä 2001.
- Jankélévitch, Vladimir: *La mort*. Flammarion, Paris, 1966.
- Jenssen, Dag. *Mentalité. En vitenskapsteoretisk studie i mentalitetshistoriske tekster av Ariès, Mandrou og Vovelle*. Ariadne Forlag, Bergen, 1990.
- Kellehear, Allan: *A Social History of Dying*. Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Kselman, Thomas: Death in Historical Perspective. *Sociological Forum* 2 (3) 1987, 591–597.
- Kselman, Thomas: Death in the Western World: Michel Vovelle's Ambivalent Epic *La Mort et l'Occident, de 1300 à nos jours*. *Mortality* 9 (2) 2004, 168–176.
- Kübler-Ross, Elisabeth: *On Death and Dying*. MacMillan, New York 1969.
- McManners, John: Death and the French Historians. Teoksessa *Mirrors of Mortal-*

- ity. *Studies in the Social History of Death*. Toim. Joachim Whaley. Europa Publications, Rochester 1981.
- Mitford, Jessica: *The American Way of Death*. Simon & Schuster, New York 1963.
- Peräkylä, Anssi: *Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa*. Vastapaino, Tampere 1990.
- Pitkänen, Kari: Hylkäisivätkö perheet vanhuksensa laitoksiin? Suomalaisen laitoshoidon historiaa”. *Muuttuva vanhuus*. Toim. Antti Uutela ja Jan-Erik Ruth. Gaudeamus, Helsinki 1994.
- Porter, Roy: The Hour of Philippe Ariès, *Mortality* 4 (1) 1999, 83–90.
- Rolandin laulu. Ranskan kansalliseepos*. Suom. Yrjö Jylhä. Otava, Helsinki 1936.
- Stone, Lawrence: Death and Its History. *New York Review of Books*. 12.10.1978, 22–32.
- Vovelle, Michel: *Mourir autrefois: attitudes collectives devant la mort au XVIIe et XVIIIe siècles*. Gallimard, Paris 1974.
- Vovelle, Michel: Les attitudes devant la mort: problèmes de méthode, approches et lectures différentes. *Annales E.S.C.* 31/1976, 120–132.
- Vovelle, Michel: *Idéologies et mentalités*. Editions François Maspero, Paris 1982. Englanniksi *Ideologies and Mentalities*. Käänt. Eamon O’Flaherty. University of Chicago Press, Chicago, 1990.
- Vovelle, Michel: *La mort et l’Occident de 1300 à nos jours*. Gallimard, Paris 1983.